

בית סרוג'י

שאדן חאמד ותסנים חוג'יראת
شادن وتسنيم

מרצות ומנחות:
דר' נטע פניגר
אדכ' רות ליברטי-שלו

תקציר

בית המגורים של משפחת סלים סרוג'י (1879-1952) בעיר נצרת נבנה בראשית המאה ה-20 (1910-1930) כבניין מגורים למשפחה. הבניין הוא חלק מקומפלקס מרחבי משפחתי, הכולל שני מבנים מרכזיים ובוסתן מוקפים חומה. הבניין פונה לרחוב תאופיק זיאד, רחוב ראשי בעיר, המשמש ככניסה הדרומית אליה. החזית המזרחית של הבניין מצד הרחוב מתלכדת עם קו הבניין. כיום הבית משמש כבניין משרדים.

רקע

על המשפחה ו"ארד אל-בוסתן" (أرض البستان)

משפחת סרוג'י משתייכת לשושלת ערבית-נוצרית שמקורה בדמשק, סוריה (1570), ושחלקה הגיע לפלשתינה בראשית המאה ה-18. תחילה גרה המשפחה בתרשיחא, ובשנת 1772 התיישבה בעיר נצרת [2]. שם המשפחה הוא צורת הרבים של המלה סרג' (אוכף בשפה הערבית), ומעיד על מקצועו של יוסף סרוג'י (1700), אחד אבות המשפחה, שהיה עושה אוכפים. משפחת סרוג'י היא משפחה משכילה ואמידה, המוכרת בעיר נצרת. המהנדס עיסאם סרוג'י, נכדו של סלים, מספר שבשנות ה-20 וה-30 של המאה הקודמת התפרנסה המשפחה ממסחר במוצרי נפט. (Srouji Gas) בראשית המאה ה-20 קנו האחים סלים ונח'לה סרוג'י כ-12 דונם אדמה בעיר נצרת. נחלתם גובלה ברחוב תאופיק זיאד באזור אל-בידר (البيادر) בדרום העיר, שאדמתו הפורייה התאימה בעיקר לגידול חיטה. האחים חילקו את האדמות ביניהם, החלקה הצפונית היתה של סלים, והדרומית של נח'לה.

החלקה הצפונית, שעליה נבנה ביתו של סלים סרוג'י, נקראה בפי המשפחה "ארד אל-בוסתן" (أرض البستان) - הבוסתן, החלקה הדרומית, נקראה "אל כאזח'אנא" (الكَازْحَانَة), מלה בטורקית, שמשמעותה תחנה לאחסון ולמכירת מוצרי גז ונפט. ואכן נח'לה סרוג'י הקים עסק משפחתי שסיפק גז לאזור נצרת.

מתחם משפחת סלים סרוג'י - תיאור מרחבי ושימוש

בית המגורים של משפחת סלים סרוג'י היושב בחלקת הבוסתן (הצפונית) הוא חלק מקומפלקס משפחתי המורכב משני מבנים מרכזיים ובוסתן המוקפים חומה. ממזרח לביתו של סלים סרוג'י, בשטח הבוסתן אשר הקיף אותו, נבנה בשנות ה-50 של המאה ה-20 ביתו של אליאס בנו. במקביל לבנייה נעשו בשטח ליד ביתו עבודות פיתוח: נסללו שבילי הליכה ונבנתה מזרקה. במתחם המשפחה המוקף חומה נמצאים גם שרידים של באר. בחלק הדרומי של המתחם, הגובל עם הרחוב, נבנה בסביבות שנות ה-30 מבנה שירות לעובדי המקום. החלק הצפוני של החלקה משמש כיום כחניון אוטובוסים בבעלות המשפחה, ולידו מבני שירות המשמשים את עובדי המקום.

דרומית למתחם, מחוץ לחומה, בחלקה השייכת לנח'לה סרוג'י, מצוי עוד חניון עירוני בבעלות פרטית של המשפחה. בבניין המגורים של סלים סרוג'י שתי קומות: קומת קרקע שנחלקה בעבר לשלוש דירות להשכרה, אשר הכניסה אליהן הייתה דרך חצר פנימית הפונה לרחוב (כיום היא סגורה), וקומה שנייה שהייתה בית המשפחה. מאוחר יותר נוספה לקומת הקרקע מרפאה של שני חדרים, השייכת לד"ר עזיז סרוג'י, בנו של סלים. כיום (2016) משמשים שני הבתים בעיקר כמשרדים, בין אם של עמותות השוכרות את החדרים או של בני המשפחה. למשל: הקומה השנייה של בית סלים סרוג'י הושכרה ב-2015 לעמותת **אעלאם** - המרכז הערבי לחירות המדיה, פיתוח ומחקר. לאורך השנים ובתקופות שונות עבר הבניין שינויים בהתאם לצורכי המשתמשים (למשל: החצר הפנימית נסגרה, חוברו חדרים שונים בקומת הקרקע וכו').

ההקשר העירוני

התפתחות העיר נצרת

נצרת, הגובלת בעמק יזרעאל מדרום ובעמק ציפורי מצפון, היתה בסוף המאה ה-19 מרכז מסחרי וכלכלי של יישובי האזור כולו. בתחילת המאה ה-20 החל תהליך של יציאה מהעיר העתיקה. העיר התרחבה והתפתחה מן המרכז כלפי חוץ, וסביב לבה נוצרו מתחמים של מבני מגורים מוקפים בוסתנים. ביתו של סלים סרוג'י נבנה בשולי העיר, רחוק מהצפיפות שאפיינה את המתחמים הקרובים למרכזה, ועל

ציר מרכזי הנמצא בכניסה הדרומית אליה (רחוב תאופיק זיאד). המיקום האסטרטגי של הבית אפשר לשלב עוד תפקודים, הן במתחם המגורים (מסחר) והן בבניין עצמו – המשפחה גרה בקומה העליונה, וקומת הקרקע הושכרה לדיירים ולמרפאה.

ניתוח טיפולוגי של בית סלים סרוג'י

בית המגורים בתקופה העות'מאנית

במאה ה-19 מתאפיינת בניית בתי מגורים בארץ מבני מאבן ולפי עקרונות הנדסיים פשוטים. קירותיהם היו עבים במיוחד – כמטר או יותר – שתי שכבות אבן עם מילוי ביניהן (דבש), שנועדו להגביר את הבידוד התרמי ולמנוע חדירה ישירה של קרני השמש אל החלל הפנימי.

תכנון בית המגורים, שיטת בנייתו וחומרי הבנייה הושפעו גם מהמעמד החברתי ומהמצב הכלכלי של בעל הבית. על כן ניתן להבחין בצורות, בפרופורציות ובפרטים שונים בבתי בארץ, כגון מידות הפתחים בחזיתות ואופי הכניסות. במידת הצורך שילב בניין המגורים שימושים נוספים, כגון מסחר ותעשייה.

טיפוסי בתי מגורים:

בית הליוואן, בית עם חצר פתוחה

הליוואן (الليوان) בערבית או האיוואן (Iwan) בפרסית הוא חלל מקורה, התחום בשלושה קירות (סגור משלושה כיוונים) ופתוח כלפי חוץ מכיוון אחד. בבית הליוואן נכנסים דרך חלל מקורה לשני אולמות סגורים התוחמים אותו מימין ומשמאל. חלל זה מתפקד כמין מרפסת מקורה הפתוחה אל החוץ.

בית החלל המרכזי

בית החלל המרכזי הוא הצורה הנפוצה והטיפוסית של בתי מגורים, במיוחד בלבנון. בדרך כלל זהו בניין חד-קומתי או דו-קומתי, עם אולם מרכזי התחום בחדרים משלושה כיוונים. הכניסה אל אולם זה מהרחוב היא ישירה או דרך פרוזדור. בית זה עשוי כבלוק מלבני או ריבועי, המקורה על פי רוב בגג רעפים גבוה שלו ארבעה שיפועים. הקומה הראשונה היא קומת שירות המשמשת למסחר או לאחסון, ומעליה נמצאת קומת מגורים נפרדת, שמגיעים אליה באמצעות מדרגות חיצוניות.

בית הליוואן העירוני הפלסטיני – בית סלים סרוג'י כמקרה בוחן

בסוף המאה ה-19 החל תהליך התפתחות והתרחבות של הערים בארץ. בתקופה זו היה ניתן לזהות אצל בני המעמד הבינוני והגבוה את ההשפעות המערביות על מבני המגורים העירוניים; במקום סידור צפוף של מספר בתים סביב חצר משותפת, הפכו הבתים ל"ווילות" מוקפות בוסתנים וחומות, ונבנו רחוק מהצפיפות של הגרעין העירוני.

בית סרוג'י הוא בניין דו-קומתי. אל קומת המגורים, הקומה העליונה, מגיעים דרך מדרגות חיצוניות בצד הבניין. מדרגות אלה מובילות למרפסת היקפית בחזית הבניין, שדרכה נכנסים אל תוך הבית. קומת הקרקע משמשת לתפקודים אחרים, כגון מסחר או תעסוקה.

טיפוס בית זה מבוסס על אולם מרכזי מלבני – ליוואן – שמשני צדדיו סדורים חדרים. נכנסים אל הבית דרך הליוואן, החוצה את קומת המגורים מחזית לחזית כמעט. בדרך כלל הצלע הארוכה של הליוואן מקבילה לקו הרחוב. הכניסות אל החדרים הן מתוך האולם, אך לעתים יש סדרה נוספת של פתחים המקשרת בין החדרים. לרוב החדרים יש חלונות ותריסים הפונים אל חלל הליוואן, סידור שמשתמעת ממנו תפיסה של האולם כחלל חיצוני פתוח. סידור זה מספק לליוואן תאורה ואוורור.

הגג של הבית על פי רוב הוא גג רעפים גבוה שלו ארבעה שיפועים – הקירוי הנפוץ ביותר בסוף המאה ה-19. מאוחר יותר, בראשית המאה ה-20, הפך גג הבית גג שטוח מבטון מזוין. בבית סלים סרוג'י השתמשו בקורות ברזל – שימוש שהיה נפוץ בשנות ה-30 של המאה הקודמת.

במרכז חזית הרחוב של בית סלים סרוג'י יש כניסה הנחלקת לשלושה פתחים קשתיים. זהו אחד מסימני ההיכר הקבועים של בית הליוואן, והוא המרכיב הבולט בעיצוב החזית הראשית או הכניסה הראשית של הבית. הפתח האמצעי היה בדרך כלל דלת שהובילה אל מרפסת קטנה (עוד מרכיב בולט, המציין את המשך חלל הליוואן), ושני הפתחים לצדדיו – חלונות.

סידור החזיתות בבתי הליוואן משקף על פי רוב את תכנית קומת המגורים, שכן הפתח המשולש מציין את קצהו של האולם המרכזי החוצה את קומת המגורים מחזית לחזית. סידור זה של בתי הליוואן מתבטא בתכנית הקומה העליונה של בית סלים סרוג'י בה בקצות האולם המרכזי יש פתחים משולשים. עם זאת במקרה זה נוצר מראה מעניין בחזית הדרומית, חזית הכניסה; חזית זו היא הקצה של חלל הליוואן וחדר הדיוואן (האירוח) בבית. לדיוואן נכנסים דרך פתח משולש קלאסי, ואילו לליוואן נכנסים דרך פתח משולש מרווח יותר. כך ששני הפתחים חולקים חלון אחד משותף (סך הכול שתי דלתות ושלושה חלונות). סידור חזית כזה מעיד על היררכיה שמדגישה את הדיוואן כחלל הפורמלי של הבית.

המודרני והמסורתי – בית סלים סרוג'י כביטוי של מפגש

בית סלים סרוג'י בנצרת (1930) מייצג רגע אדריכלי שבו נפגשות האדריכלות המסורתית והאדריכלות המודרנית. זהו אחד הבתים הראשונים בעיר נצרת שנבנו בטכנולוגיה חדשנית לתקופה: בקומה הראשונה ניתן לראות קירות אבן דו-פניים רחבים, בקומה השנייה – בטון מזוין מטויח וקורות ברזל בתקרה.

בית מגורים זה משקף את אורחות החיים ואת מסורת הבנייה הפלסטינית של אוכלוסייה משכילה ואמידה באזור, בנייה ורנקולרית בהגדרתה. החל בסוף המאה ה-19 ניתן לזהות השפעות חדשניות ומודרניות על אורחות החיים, וגם על התכנון והבנייה. למשל: שיפור התנאים סניטריים אפשר להכניס לתוך יחידת המגורים את חדרי השירותים ומהטבח. בני המעמד החברתי-הכלכלי הגבוה שילבו בארכיטקטורה המסורתית חידושים שהבליטו את מעמדם; למשל: מעקות מחוררים מבטון, רפפות אנכיות מבטון. מכך ניתן לומר כי טיפולוגיית בית הליוואן העירוני היתה תוצר של הסתגלות של חברה מסורתית לתנאים חדשים ולגירויים חיצוניים תוך הסתמכות על משאביה התרבותיים. התוצאה היתה מיזוג מאוזן של מאפיינים מקומיים מזרחיים ישנים וחדשים.

[1] על פי העדויות של מר יוסף סרוג'י והמהנדס עיסאם סרוג'י

[2] www.sroujfamily.com